

RÉGÉSZETI LELŐHELY – SZAKRÁLIS TÉR

A népi vallásosság és a régészeti örökség kapcsolata a mai Mongóliában

GANBOLD BYAMBARAGCHAA¹ – LASZLOVSKY JÓZSEF² – SZILÁGYI ZSOLT³Magyar Régészet 9. évf. (2020), 3. szám, pp. 32–42. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.3.4>

A régészeti lelőhelyek általában a tudományos kutatások helyszíneként jelennek meg, de egyre nagyobb igény van arra, hogy az álló emlékeknél, a helyreállított épületekben vagy a rekonstruált régészeti jelenségekhez kapcsolódóan bemutatóhelyek, a nagyközönség által látogatható múzeumok és régészeti parkok jöjjenek létre. Ezek ma gyakran olyan emlékhelyek is, ahol a kulturális turizmus, az oktatás, az élmény alapú megismerés helyszíneiről beszélhetünk, de sok esetben helyi vallási jelenségekhez, a népi vallásossághoz, vagy valamilyen nagy világvalláshoz kapcsolódó, vagyis szakrális helyszínek is lehetnek. Jelen tanulmányunkban e jelenség egyik érdekes megjelenési formáját, a mongóliai régészeti lelőhelyek szakralizációját szeretnénk bemutatni. Az itt közreadott példák részben a magyar-mongol tájrégészeti kutatás, a Khi-Land projekt terepmunkái során szerzett tapasztalatok, részben pedig a mai Mongólia területén található egyik legnagyobb xiongnu lelőhely, Noyon Uul (Noin-Ula) ásatásaihoz köthetők.

BEVEZETŐ

A mai Mongóliában – ahogy a világ más részein is – a gyors és látványos modernizáció hatása napjainkban a kultúra lekülönbözőbb rétegeiben érhető tetten. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt harminc év rendkívül gyors gazdasági, politikai és kulturális változásait Mongóliában is követte egyfajta kiábrándulás. A globalizáció nyomán kialakult konfliktusokra sokan a nemzeti hagyomány újrafelfedezésével reagáltak, amiben a történeti, kulturális és vallási sajátosságoknak kiemelt szerepe van. Mongólia 20. századi története nagy részét egy szocialista rezsim uralma alatt élte. A bolsevik példát követő hatalom az ország korábbi működésében és irányításában kiemelkedő szerepet játszó vallásosság és a buddhista szerzetesség szinte minden formáját üldözte, a kolostorokat, a bennük élő szerzeteseket és az ott felhalmozott kulturális értékeket hihetetlen léptékben pusztította el. Az 1990-es politikai átalakulás azonban olyan jelentős változásokat generált az országban, melyeknek – jelen témánk szempontjából – egyik legfontosabb eleme a szabad vallásgyakorlat újbóli bevezetése volt. Az elmúlt harminc évben a mongol buddhizmus látványos újjászületése tapasztalható, de ezzel párhuzamosan a népi vallásosság, a sámán hagyományok, és más térítő vallások mindennapi szerepe is egyre inkább jellemzővé vált. Az újjáéledő vallásosság a mindennapi élet, a kultúra legkülönbözőbb területeire is hatással van. Számos kolostort építettek újjá, a mongol buddhizmus ismét a nemzeti identitás alappillére lett. Újra sok sámán, vallási specialista működik az országban, a modern orvostudomány mellett egyre erőteljesebben van jelen a tibeti gyökerű buddhista gyógyászat, ugyanakkor a sámán gyógyító rituálék is egyre szélesebb körben terjednek el. A közoktatás helyét bizonyos területeken átvették a *datsanok*, a hagyományos kolostoriskolák. Mindezek nyomán felvetődik a kérdés, vajon hogyan értékeljük ezeket a jelenségeket? A modernizáció képes-e visszavenni ezeket a területeket a vallás, a szakrális hagyományok befolyása alól? Illetve, lehet-e ezeket a kulturális szférákat ismét a vallás befolyása alatt kezelni, kialakul-e egyfajta egyensúly a világi és szakrális szférák között?

RÉGÉSZET ÉS SZAKRALITÁS A MAI MONGÓLIÁBAN

A régészeti kutatás egy olyan sajátos közeg, mely egy modern, gyakran már természettudományos alapú megközelítésben vizsgálja kutatása tárgyát, ugyanakkor olyan területeket, lelőhelyeket tár fel, melyek az

¹ Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet. E-mail: byambaragchaag@mas.ac.mn

² Central European University, Department of Medieval Studies, Cultural Heritage Studies Program. E-mail: laszlovi@ceu.edu

³ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet. E-mail: szilagyi.zsolt@btk.mta.hu

adott nép történeti, kulturális hagyományának elemei is, így nem véletlen, hogy ezeken a lelőhelyeken is megfigyelhető a kétféle megközelítés.

A régészeti kutatás, mint modern tudomány, bevonva e lelőhelyeket saját terébe, megváltoztatta a temetkezési helyek, egykori kolostorok értelmezését és jelentését, mivel vizsgálat tárgyává tette őket. A régészeti kutatás közegében a lelőhely elvesztette szakrális, a lelkeséggel összekapcsolódó jellegét, még akkor is, ha az adott régészeti jelenség, épület vagy szent hely eredeti funkciója éppen ez volt. Ugyanakkor a helyi közösség, az azt képviselő lámák, sámánok számára sok esetben ezek megmaradtak szakrális térnek. Ezeken a helyszíneken vallási szertartásokat kívánnak tartani még akkor is, ha az adott lelőhely immár más, világi, eredeti vagy későbbi vallásos tartalmától megfosztott helyé vált, éppen a régészeti feltárások, vagy például bányászati beruházások tájtalakító, pusztító hatása következtében.

Ennek a jelenségnek a belső-ázsiai vonatkozásaira először a 2016 őszén indult mongol-magyar tájrégészeti kutatás, a Khi-Land projekt terepmunkái során figyeltünk fel. A projekt, amely régészek, tájrégészek, földmérő-térinformatikusok és történész, valláskutató szakemberek együttműködésére épül, eleve foglalkozott azokkal a – tulajdonképpen a néprajzi kutatások körébe tartozó – jelenségekkel, amelyek a mai modern mongol társadalomban a régészeti lelőhelyeket, a kutatás folyamatát körülveszik. Éppen ezért foglalkoztunk már korábbi beszámolóinkban is olyan jelenségekkel, amelyek befolyásolják egy lelőhelyen a terepi kutatás, felmérés lehetőségeit (CSIKY et al. 2017a; 2017b; ERDENE BOLD et al. 2018; HARMATH et al. 2018; LASZLOVSZKY & SZILÁGYI 2018; 2019; TOLNAI et al. 2019). A terepmunka ugyanakkor azt is megmutatta, hogy egyes lelőhelyekhez, régészeti emlékhelyekhez nyilvánvalóan a népi vallásgyakorlás elemei kapcsolódnak. Ezt felismerve ezeket a jelenségeket is elkezdtük tudatosan gyűjteni, majd felvettük a kapcsolatot azokkal a kutatókkal, akik más régészeti lelőhelyek kapcsán már korábban is vizsgálták ezt a témát a mai Mongóliában. Így a jelen tanulmányban a Khi-Land projekt saját megfigyelései mellett más régészeti lelőhelyekről is hozunk példákat. Ebben Ganbold Byambaragchaa, a Mongol Tudományos Akadémia Történettudományi és Néprajzi Intézetének munkatársa volt segítségünkre, aki az elmúlt években kutatásait hasonló jelenségek vizsgálatának szentelte. Tapasztalatai elsősorban a Noyon Uul (Noin-ula) lelőhelyegyütteshez kapcsolódnak. Ez a Xiongnu Birodalom ma ismert legnagyobb régészeti leletegyüttese Mongóliában. A lelőhely fokozatosan egyfajta szakrális térré vált, amit a buddhista lámák és a mongol sámánok is szent helyként kezelnek, ugyanakkor megfigyelhető egy fokozatosan kialakult konfliktus a lelőhely egyszerre jelen lévő világi és szakrális alapú megközelítése következtében.

A régészeti örökséggel kapcsolatos, akár napjainkban is kialakuló új vallási jelenségek tekintetében most még csak szórványos információk állnak rendelkezésünkre. Bár egyes helyek hasonló jelenségei már megjelentek a tudományos érdeklődés terében, a téma részletes feldolgozása még várat magára. Jelen tanulmányban éppen ezért azt szeretnénk bemutatni, hogy a közelmúlt évtizedekben hogyan váltak bizonyos régészeti lelőhelyek szent helyekké, szakrális terekké Mongóliában. Ebben az összefüggésben az itt bemutatott kétféle megközelítés kiegészíti egymást. Míg a G. Byambaragchaa által bemutatott példa a lelőhelyekhez kapcsolódó társadalmi mozgalmak vallásos összefüggéseire helyezi a hangsúlyt, addig a Khi-Land projekt eredményei elsősorban a tájrégészeti szemléletből következnek. Ebben a megközelítési módban a történeti táj egyes elemeit, illetve azok megfogható régészeti jelenségeit, a történeti tájhasználat különböző korszakait és rétegeit vizsgáljuk, amibe feltétlenül beletartozik a modernkori tájhasználat, vagy éppen a kapcsolódó vallásos elképzelések és a népi vallásosság elemei is – ugyanúgy, ahogy egy, a teljességre törekvő Stonehenge elemzésnek is része a modern kori vallásos vagy ezoterikus elképzelések bemutatása (CHIPPINDALE 1983; 2005). Ezek a komplex szemléletű feldolgozások ugyanis nem csak azt vizsgálják, hogy milyen régészeti jelenségek kerültek elő egy lelőhelyen, illetve hogy ezeknek milyen modern tudományos értelmezései lehetségesek, hanem azt is, hogy akár a múltban, akár napjainkban milyen vélemények, tudományon kívüli magyarázatok, rítusok, vallásos elképzelések jelennek meg ezekhez a lelőhelyekhez kapcsolódóan.

A PROFÁN ÉS A SZAKRÁLIS: VILÁGI ÉS VALLÁSOS MEGKÖZELÍTÉSEK

Az utóbbi két évtizedben Mongólia igen látványos gazdasági erősödést és évenkénti GDP növekedést produkált, ami elsősorban a hatalmas ásványkincs- és nemesfém-vagyon kitermelésére létrejött bányászati beruházásoknak köszönhető. Ezzel párhuzamosan az elsősorban külszíni fejtési technológiával megvalósuló beruházások környezetkárosító hatásai – a levegő-, víz- és talajszennyezés – sajnos egyre súlyosabb problémákat idéznek elő nem csak magukban a bányákban, de azok közvetlen és szélesebb környezetében is. A hatalmas vízfelhasználás, a legelők feltörése és beszennyezése a területen élő nomádok számára a megélhetésük teljes elvesztésével fenyeget: ezeken a területeken a hagyományos mongol életmód, a nomád gazdálkodás gyakran teljesen ellehetetlenül. Nem véletlen, hogy e változások következtében fokozatosan erősödik Mongóliában a bányászati beruházásokkal szembeni ellenállás, és e megmozdulások gyakran vallásos színezetet is kapnak. Jó példa erre a Noyon Uul lelőhelyen és közvetlen környezetében megvalósuló bányászati beruházás, illetve az ezzel szemben kialakuló ellenállás.

Ehhez hasonló próbálkozásokra találunk példát a részben mongolok (burjátok) lakta oroszországi Transzbajkál régióban is. Natalia Zhukovskaya orosz etnológus számolt be arról, hogy Burjátíában a fejlesztésellenes mozgalmakat támogató, helyi sámánok, buddhista lámák, és a népi vallásosság képviselői fogtak össze, hogy vallási szertartások szervezésével megvédhessék az adott földterületet a Yukos orosz óriásvállalat vezetéképítési projektjével szemben (ZHUKOVSKAYA 2009).

Ugyanakkor megfigyelhetők olyan, jellemzően a fentiekkel ellentétes előjelű példák is, mikor a közösség egyes képviselői, a vallási specialisták éppen saját – nem ritkán anyagi – érdekeik biztosítása érdekében használják ki a beruházásokat. Mette High brit antropológus megfigyelései szerint az Uryanga aranybánya mellett tevékenykedő lámák sokkal inkább bevételi forrásként, semmint a helyi közösség hagyományos életének ellenségeként tekintenek a beruházásra. A területen jellemző szakrális hagyományból kiindulva, inkább „engesztelő szertartásokon” keresztül próbálják lecsendesíteni a beruházás iránt a helyi hiedelmek szerint ellenszenvvel viseltető helyszellemeket, ezzel járulva hozzá a közösség nyugalmaához. Ugyanakkor ezek a szertartások jelentős bevételi forrást is jelentenek a lámák számára, amit nem osztanak meg a közösséggel, még a legszegényebbekkel sem (HIGH 2013).

Shimamura Ipppei (2014a) saját kutatásaiban két végletet figyelt meg: olyan vallásgyakorlókat, akik fel lépnek a helyi fejlesztések ellen, illetve olyanokat, akik bizonyos értelemben függenek a modernizációs beruházásoktól. Az Oyu tolgoi arany- és rézbánya körül végzett saját kutatásai alapján kijelentette, hogy a sámánok hozzáállása a bányászati beruházáshoz nem egységes. Véleménye szerint a sámánok nem csak gazdasági érdekeik tekintetében függenek az Oyu tolgoi beruházástól, de tevékenységük indokait illetően is. Miközben szót emelnek a bányászati beruházások ellen, egyúttal ökológiai fejlesztéseket is követelnek.

Shimamura példája különbözik az olyan nativista (vagyis a velünk született képességeket, eszméket és preferenciákat hangsúlyozó) mozgalmaktól, mint a burját példa. Az Oyu tolgoi környékén tevékenykedő sámánok, a kvázi-tradicionális, magukat hagyományörzőnek beállító mozgalmak erősen függenek a beruházástól, a területen végzett bányászati tevékenységtől, hiszen ez jelenti szertartásaik okát és alapját. Ebben az értelemben a mozgalmat „függő ellenállásnak” nevezi, mely érdekei egyaránt szólnak a beruházás mellett és ellen. E minták alapján az is elmondható, hogy a Noyon Uul régészeti lelőhely környékén megfigyelhető tevékenység szintén a „függő ellenállás” kategóriájába tartozik, ugyanakkor különbözik az előző példától abban a tekintetben, hogy az itt tevékenykedő sámánok a lelőhelyet ismét szakrális térré alakítják.

ŐSI TEMETKEZÉSI HELYEK ÉS MODERN SZAKRALIZÁCIÓJUK: A NÉPI VALLÁSOSÁG ELEMEI

A mongol tájban megfigyelhető, a felszíni jelenségek alapján ma is viszonylag könnyen azonosítható ősi temetkezési helyek e jelenségcsoport egy másik példáját mutatják. A mongol vidéken számos helyen fellelhető *kheregsuuros* (általában felszíni kőkörökkel, kirakott kövekkel jelzett) temetkezéseket a helyi nomádok soha nem nyitották fel, nem fordítottak rájuk figyelmet, mivel a mongol nomád hagyomány értelmében a földbe temetett dolgokat nem szabad elmozdítani, azok megbolygatása rossz jelnek tekinthető

(DELAPLACE 2015). Ezen túlmenően a talaj bolygatása tabu a mongolok körében nem csak a szakrális hagyományok, hanem hagyományos ökológiai tudásuk, ismereteik okán is. Ezt a hagyományt néhány etnológus sámán tradícióként értelmezte (SHIMAMURA 2014b). Tanaka Katsuhiko (2002) véleménye szerint ez a tabu valószínűleg a mongolok környezetükre vonatkozó öko-filozófiai megközelítéséből táplálkozik, amely az érzékeny legelők megóvását tartja az egyik legfontosabb feladatnak. Mongólia területének meghatározó része földművelésre alkalmatlan terület, ahol a legelők feltörése, a szántás után a terület nagyon nehezen képes regenerálódni (TANAKA 2002; SHIMAMURA 2014b).

A belső-ázsiai sztyeppeövezetben rendelkezésre álló természeti környezetnek, az itt hozzáférhető ökológiai erőforrásoknak köszönhető a nagyállattartó nomád gazdálkodás kialakulása, és az, hogy ez az életmód az évszázadok során érdemben nem változott. Az életmód változása az utóbbi fél évszázadban gyorsult fel jelentősen, ugyanakkor a mongolok hagyományos ökológiai tudásában ma is meghatározó szerepe van a legelők védelmének (GANTUYA et al. 2019). A fentieknek is köszönhető és fontos hangsúlyozni, hogy a mongóliai nomádok érintetlenül hagyták a területükön fellelhető sírokat és megtiltották azok feltárását.

Ugyanakkor a fenti gondolatmenettel nem ellentétesen az is kijelenthető, hogy amennyiben egy adott sír vagy régészeti lelőhely feltárása megtörtént, és a leletek napvilágra kerültek, ismét egyfajta kulturális kincsé válnak, ami lehetővé teszi az adott területen a szent tér kialakítását. Az alábbi példák a Noyon Uul régészeti lelőhely szakralizációját, illetve a Khi-Land projekt lelőhelyein megfigyelhető vallási jellegű tevékenységeket mutatják be, az egyes lelőhelyekhez köthető korszakok kronologikus sorrendjében.

NOYON UUL

A Noyon Uul lelőhely (1. kép) Mongólia északi részén, Szelenge *aimag* (megye) területén található. A régióban nagyjából 200 kurgán, előkelő temetkezés halomsírja figyelhető meg, melyeket feltételezhetően a Xiongnu Birodalom idején, jellemzően Kr. e. 2–1. században emeltek. A teljes régészeti lelőhely nagyjából 129,6 hektárt foglal el a Kharaagiin Noyon Uul területén; három járás – Bornuur-, Mandal- illetve a Töv aimag Batsumber sum – területén összesen 230 halomsírt és temetkezési helyet azonosítottak.

Noyon Uult először Andrei Ballod geológus írta le 1912-ben, aki fontos természeti erőforrások lelőhelyeként azonosította a területet. Akkoriban a Mongol Or nevű aranybánya alkalmazottjaként kutató Noyon Uul környékén. A területet régészeti lelőhelyként először P. K. Kozlov, az orosz Földrajzi Társaság tagja határozta meg 1923-ban, amikor a hatalmas és példa nélküli xiongnu temetkezési területen ásásokat kezdett. Számos itt feltárt leletet az orosz Ermitázs Múzeumba szállítottak.

1. kép. Noyon Uul lelőhely egy feltárt részlete

Mivel a Noyon Uulban található temetkezési helyek a permafrosztban, örökké fagyott állapotban voltak, így még a legutóbbi időkben, a 2000-es évek eleje után is kerültek elő rendkívül érdekes és jelentős leletek, pl. állatalakos hímzéssel készült textilek, melyek vélhetően Perzsiából származnak, előkelői ruhák maradványai, és kínai kerámiák. Magától értetődik, hogy Noyon Uul leletei nem csak a mongol, de a nemzetközi régészeti kutatás számára is felbecsülhetetlen értékűek.

A lelőhely felfedezése után Kozlov orosz-mongol közös régészeti kutatást szervezett, mely a feltárásokat 1920-as évek közepén kezdte meg. Az 1950-es években Kh. Perle és Ts. Dorjsuren folytattak itt ásatásokat, utóbbi volt az első, aki komolyabb összefoglaló munkában mutatta be az általa „déli hunoknak” nevezett xiongnuk itteni lelőhelyeit. A későbbiekben hosszú évtizedekre kikerült ez a lelőhely a régészeti érdeklődés homlokteréből.

Az 1990-es mongol rendszerváltás után Mongólia nemzetközi gazdasági és tudományos kapcsolatai is új folyamatokat indítottak el. A 2000-es évek első évtizedének közepén orosz-mongol együttműködésben indultak meg az ásványkincs és nemesfém kutatások a régióban. Ennek köszönhetően 2006-ban ásatások indultak a Noyon Uul lelőhely No. 20. és No. 31-es területein, melyekhez nagyon közel, alig 8 kilométerre található a Gatsuurt aranybánya. A bánya a Noyon Uul hegy déli területén található, mely a régészeti lelőhely keleti területe is egyben. A terep adottságainak köszönhetően autóval utazva azonban csaknem 100 km választja el egymástól a két pontot.

Jelenleg a Gatsuurt bányát egy kanadai székhelyű vállalat, a Centerra Gold Inc. szerezte meg, mely 2004 óta végez tevékenységet Mongóliában. 2013-ban az előzetes felmérések összesen nagyjából 1,6 millió uncia aranytartalmat feltételeztek a teljes lelőhelyen. 2015 januárjában a mongol parlament a Gatsuurt aranybányát stratégiai jelentőségű projektté minősítette.

VALLÁSI TEVÉKENYSÉG ÉS A NOYON UUL LELŐHELY

G. Byambaragchaa megfigyelései szerint a régészeti lelőhelyek bevonása a szakrális hagyományba elsősorban az utóbbi évtizedekben egyre inkább felerősödő sámán tevékenységnek köszönhető. Alapját elsősorban a sámán hagyomány és a népi vallásosság újkori átalakulása jelenti Mongóliában. Ennek jól megfigyelhető példáját adja a sámánok Noyon Uul régészeti lelőhelyhez kapcsolódó tevékenysége. Ennek néhány példáját mutatjuk be.

2015. február 9-én, a mongol főváros Ulánbátor főterén, a Dzsingisz kán téren – a korábbi Szühebátor tér, a mongol parlament épülete előtt – 40 sámán közösen tartott szertartást Noyon Uulért (2. kép). A szertartást a Bosoo Khökh Mongol, a Gal Undesten, és a Mongol Sámán Egyesület nevű társadalmi szervezetek

2. kép. Sámánszertartás Noyon Uulért Ulánbátor főterén

3. kép. Szertartás Noyon Uul hegyén

szervezték. Byambaragchaa adatközlője (Ts. névvel jelölt 51 éves sámán, *udgan*) szerint a szertartást Noyon Uul védelme érdekében szervezték, mert a segítő szellemei azt mondták neki, ha Noyon Uulban bányászati tevékenység indul, akkor mintegy 100 ember fog balesetben meghalni.

2012 júniusában mintegy 300 sámán gyűlt össze és tartott szertartást Noyon Uul északi területén, Selenge *aimag* Mandal *sum* járásában a halomsíroknál. Az adatközlő Sh., egy 40 éves férfi sámán (*zairan*) volt., aki részt vett a szertartáson és a következőket mondta: „Ez a hegy Mongólia legszentebb területe, tele történeti és kulturális örökséggel, emlékekkel, kurgánokkal, melyek az első mongol dinasztiahoz (!), a xiongnukhoz kapcsolódnak. A xiongnu népesség sok előkelőjének, királyának sírhelye található itt, ezért ezt a területet meg kell védenünk. A külföldi bányászati befektetők csak saját érdekeik és a pénz miatt érkeztek erre a területre, nem a kulturális örökség érdekli őket.”

2015. június 13-án G. Byambaragchaa Selenge *aimag* Mandal *sum*jában csatlakozott ahhoz a 25 sámánhoz és négy buddhista lámához, akik közösen mutattak be szertartást Noyon Uul érdekében (3. kép). A szertartást ismét mongol civil szervezetek, a Bosoo Khökh Mongol, a The House of Light, a Save Noyon Uul, valamint a Mongol Demokratikus Unió szervezte. Az adatközlő G., egy 58 éves férfi sámán, a következőket mondta: „Ezen a hegyen ősi mongol sírok vannak, tehát ez szent hegy a mongolok számára. Az utóbbi években azonban a bányászati beruházók kimerítik a természeti és kulturális erőforrásokat, különösen Noyon Uul környékén. Ezért imádkozunk a hegyért, és az itt élő szellemekhez fohászkodunk.”

A fenti példák jól bizonyítják, hogy elsősorban a mongol sámánok tevékenységének – és így közvetve a mongol sámán hagyományok utóbbi harminc évben tapasztalt újjáéledésének (BALOGH 2010) – köszönhetően a régészeti lelőhelyek szakrális terekként, szent helyekként való (újra) értelmezése figyelhető meg.

ERŐDÍTETT TELEPÜLÉSEK MINT AZ ÚJJÁÉLEDŐ NÉPI VALLÁSOSSÁG TEREI

A mongol spirituális hagyományban a fontosabb terek, természeti jelenségek, hegyek, vizek mind gazdaszellemmel rendelkeznek, a szakralitásnak különböző fokán állnak, és ezért fontos elemei a mongol vallási hagyománynak (BIRTALAN 2004). Az utóbbi években új elemként jelent meg a régészeti lelőhelyek tisztelete, bár kijelenthető, hogy itt nem feltétlenül a régészeti felfedezés teszi ezeket a helyeket a szakralizáció elemeivé, sokkal inkább a mongol történeti és kulturális hagyományban betöltött szerepük. A lelőhelyekkel kapcsolatos szakrális tevékenység gyakran nem szervezett formában jelenik meg. Az adott tér, az ott fellelt „értékek”

4. kép. Áldozati selyemszalaggal díszített kőteknős az Erdene Zuu kolostor mellett

kapcsolata egy korábbi mongol történeti korszakkal elég indok arra, hogy a területet látogatók „megemlékezzenek” elődeikről. Egyszerű, de sokak által ismert példa, hogy az egykori mongol birodalmi központ, Karakorum – a mai Kharkhorin – területén álló teknőst rendszeresen áldozati selyemszalaggal, *khadaggal* díszítik, ezzel áldozva a mongol ősöknek (4. kép). Az Erdene Zuu kolostor, ami mellett a kőteknős áll, a mongol buddhizmus meghatározó helyszíne, a mongol buddhista hívek egyik legfontosabb zarándokhelye – és a mai Mongólia kiemelt turisztikai célpontja. Az ide látogató vendégek, zarándokok rendszeresen teszik tiszteletüket a teknősnél; gyakran kisebb áldozati halmot, *ovoot* is emelnek a tetejére. Ezt néha eltávolítják, de az ide látogatók szinte mindig újjáépítik, így a helyszellemnek, illetve az ősöknek egyaránt bemutatott áldozóhelyként is értelmezhető, csakúgy, mint a nem messze álló másik áldozati halom, ami egyébként a napjainkban is zajló régészeti ásás területén található.

KHAR BUKH BALGAS

A Khi-Land projekt fő kutatási területének számító kitan kori erődített település, illetve a területén a 16–17. század fordulóján emelt buddhista kolostor romjai szintén szolgáltatnak példát arra, hogy a régészeti lelőhelyek egyfajta szakrális tevékenység terévé válnak. A korábbi példától eltérően Khar Bukh Balgasban egyértelműen az újjáéledő buddhizmushoz köthető tevékenységekkel találkozhatunk. Az egykori kitan erődített település területén épült kolostor romjaiban (5. kép) korábban végzett ásások számos fontos leletet tártak fel a korai mongol buddhizmussal kapcsolatban. A főépületben, illetve a városfalon kívül emelt sztúpánál talált, és meglepően jó állapotban fennmaradt kéziratok, fanyomatok azt bizonyítják, hogy Khar Bukh Balgas fontos központja volt a korabeli mongol buddhizmusnak, az itt talált leletek kapcsolatot képeznek a központi-, illetve a déli-mongol területeken megfigyelhető vallási hagyomány között (CHIDO 2000).

5. kép. Khar Bukh Balgas romjai

6. kép. A Fehér palota (Tsagaan baishin) épülete

A fenti tények is elégségesnek bizonyultak arra, hogy ma a kolostor romjai, illetve a sztúpa az erre járó mongol buddhisták fontos zarándokhelyévé váljanak. Ezt az épületek főbejáratánál megjelenő *khadagok*, illetve a sztúpában elhelyezett selyemszalagok és más felajánlások is jól bizonyítják (7–8. kép). A Khi-Land projekt résztvevői terepmunkáik során azt is tapasztalták, hogy a mongolok rendszeresen látogatják a romokat, és áldozatokat mutatnak be nem csak itt, de a kolostorral vélhetően szoros kapcsolatban állt halha-mongol előkelő, Tsogt taj (1581–1637) által épített, és Khar Bukh Balgastól mintegy 30 kilométerre található másik lelőhely, az 1601–1616 között elkészült Fehér palota (Tsagaan baishin) romjainál is (LASZLOVSZKY & SZILÁGYI 2018) (6. és 9. kép).

A Khi-Land projekt által vizsgált régészeti lelőhelyek közül (CSIKY et al. 2017a, ERDENE BOLD et al. 2018, TOLNAI et al. 2019) azonban nem csupán a Khar Bukh Balgas lelőhely vagy környezete az, ahol ilyen jelenségeket tapasztaltunk. A Kelet-Mongóliában található lelőhelyen, Kherlen Bars khotban is megfigyelhető

7. kép. Áldozati selyemszalagok és más felajánlások Khar Bukh Balgas romjai között

8. kép. Áldozati selyemszalagok és más felajánlások Khar Bukh Balgas romjai között

9. kép. Tejálldozat a Fehér palota (Tsagaan baishin) romjainál

egyfajta jelenkori szakrális tevékenység (10. kép). Hasonló, bár inkább a mongol ősvallással, a sámánizmussal kapcsolatos jelenséget találunk a Khar Bukh közelében elterülő, szintén kitan kori Chin tolgoi lelőhelyen is (11. kép). Ezekben az esetekben a vallásos funkció sokszoros egymásra rétegződésével számolhatunk. A helyszínek elsősorban a kitan kori elpusztult nomád városok lelőhelyeiként ismertek, amelyek eredeti funkciójához nagy valószínűséggel szintén hozzátartozott egy-egy olyan településrész, ahol vallásos tevékenységgel is számolhatunk. A kitan kori használat után az erődök egy része más korszakokban (pl.

10. kép. Sztúpa Kherlen Bars khot mellett

11. kép. Áldozati szalagok és kőrakások Chin tolgoi mellett

mongol korszak) újra benépesült, és ekkor is számolhatunk vallásos építményekkel, helyi vallásgyakorlással. Ezt követően, számos más lelőhelyhez hasonlóan a már elhagyatott, pusztává vált erődítményeket használta fel a buddhista szerzetesség egy újabb hulláma a megtelepedésre. Ekkor az erődített településeknek csak egy kisebb területe vált a vallási közösség lakhelyévé, amelyek azonban akár a 20. századig is fennmaradhattak. Hasonló jelenséget tapasztalunk Khar Bukh Balgasban, ahol a 16–17. század fordulóján létesült kolostor az egykori kitán település helyén. A legutóbbi időben a mai modern mongol társadalom egyes csoportjai választották bizonyos vallásgyakorlási formájuk helyszínékként ezeket a ma már leginkább régészeti lelőhelyként értelmezhető helyeket.

Az itt bemutatott példák, amelyekben tárgyakat vallásos céllal helyeznek el ill. felajánlásokat tesznek régészeti lelőhelyeken, újabb bizonyítékai a Mongóliában tapasztalható vallási szinkretizmusnak. A hívek, de gyakran maguk a sámánok és lámák is vegyesen alkalmaznak a mongol ősvalláshoz, a sámán hagyományokhoz, vagy épp a buddhizmushoz köthető elemeket szakrális tevékenységük során.

KÖVETKEZTETÉSEK

A globalizáció és modernizáció okozta konfliktusok következményeként az utóbbi években, évtizedben Mongóliában is megfigyelhető a nemzeti, kulturális sajátosságok egyre intenzívebb megjelenítése nem csak a hétköznapi életben, de például a nemzetközi diplomácia színterén, az állam kommunikációjában, a hivatalos emlékezetpolitikában is. Dzsingisz kán mellett ma a mongol nemzeti nemzettudat alappillére a kulturális hagyomány, az ehhez kapcsolódó mongol ősvallás, illetve a sámán hagyományok éppúgy, mint a 17. század óta az ország államvallásának tekinthető buddhizmus (SZILÁGYI 2016).

Egyúttal egyre több jelét látjuk annak, hogy a mongolok immár az állami, sőt tudományos közéletben is egyre többet hivatkoznak a mai Mongólia területén legkorábban leírt nomád államra, a Xiongnu Birodalomra, mint a mai mongolok legkorábbi elődeire. Ebben az érvelésben ismét a nomád hagyományok szerepe kerül előtérbe, és nem elhanyagolható a jelenség érzelmi tartalma sem, mely gyakran a tudományos érveket is háttérbe szorítja. Ezért is érthető, hogy a ma ismert legnagyobb mongóliai xiongnu lelőhely, Noyon Uul nem csak tudományos viták terepe.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy e lelőhelyek tekintetében a régészeti feltárás egyfajta katalizátorként működik. Mint korábban már utaltunk rá, a lelőhelyek különleges figyelmet, hangsúlyt akkor kapnak, mikor a feltárás fontos leleteket hozott sikeresen felszínre. Ezzel az adott tárgyak kézzelfoghatóvá, hozzáférhetővé váltak, így már a mongolok számára „elérhető kincs” – nem feltétlenül vagyoni, de kulturális értelemben is fontos érték – lett belőlük. Olyan „kincs”, amit a szemével láthat, a kezével érinthet az ember, így nem tekintendő tabunak, mint a földbe zárt sírok (DELAPLACE 2015). Valójában a mongolok számára a két fogalom, „kincs” és „erőforrás”, szinte azonos jelentéssel bír.

A szent hely, a szakrális tér kialakulásában fontos szerepet játszik az áldozati rituálé. A vallásos áldozat felajánlása alakítja az addig profán, vagyis világi teret szakrális térré, így egyfajta kapcsolatot, hidat teremt szent és profán között, ahogyan ezt a jelenséget egyes antropológusok is vizsgálták (BELL 1997).

A jelenség értelmezése természetesen további kutatást igényel, de az itt említett mongóliai példák – és a világ más régészeti lelőhelyein tapasztalt hasonlóságok – újabb bizonyítékot adhatnak arra, hogy a globalizáció okozta válságjelenségekre, a modern világ okozta kihívásokra az egyik válasz a hagyományos kultúra, a hagyományos vallási jelenségek újjáéledése is lehet. Mongólia jelentős régészeti lelőhelyein, így Noyon Uulban, az általunk vizsgált kitán erődített településeken – jellemzően Khar Bukh Balgasban –, vagy épp a 13. századi mongol főváros területén megmaradt leleteknél megfigyelhetők a szakrális tevékenység, az őstisztelet, a helyszellemnek bemutatott áldozatok jelei. Ezek is azt bizonyítják, hogy a lelőhelyek immár nem csak történeti, kutatási értékkel bírnak, de egyértelműen az újjáéledő mongol népi vallásosság szakrális terei, szent helyei is lettek.

A cikkben bemutatott példák közül Noyon Uul elsősorban a sámánok tevékenysége miatt szakralizálódott, míg Khar Bukh Balgasban inkább a ma újjáéledő mongol buddhizmus és a buddhista hagyomány miatt alakult ki vallási tér. Habár a modern tudomány a lelőhelyet a régészet tárgyaként kezeli, a sámánok, buddhista

lámák és hívők szentként tekintenek rá. A modern régészeti kutatás által feltárt terület tehát egyaránt vált a profán és a szakrális megközelítés terepévé, ezzel is újabb példát nyújtva a történeti tájak és a régészeti jelenségek sokszorosán összetett rétegeire, értelmezési lehetőségeire.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Balogh, M. (2010). Contemporary Shamanism in Mongolia. *Asian Ethnicity* 11 (2010), 229–238. <http://dx.doi.org/10.1080/14631361003779489>
- Bell, C. (1997). *Rituals: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press.
- Birtalan, Á. (szerk.) (2004). *Helyszellemekek kultusza Mongóliában*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Chiodo, E. (2000). *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarboxyn Balgas in the Collection of Mongolian Academy of Sciences*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Chippindale, C. (1983). *Stonehenge Complete*. London: Thames and Hudson.
- Chippindale, C. (2005). *Stonehenge. Az ötezer éves rejtély*. Budapest: General Press.
- Csiky et al. (2017a). Csiky, G., Erdenebold, Lkh., Harmath, A., Jambajantsan, A. D., Szilágyi, Zs. & Tolnai, K. (2017). Khi-Land projekt. Régészeti program és kutatás a mongóliai Khar bukh balgas területén. *Magyar Régészet* 6/2 [2017 nyár]. http://files.archaeolingua.hu/2017NY/csiky-tolnai_h17ny.pdf (Letöltés: 2020.10.13.)
- Csiky et al. (2017b) Csiky, G., Erdenebold, Lkh., Harmath, A., Jambajantsan, A. D., Szilágyi, Zs. & Tolnai, K. (2017) *Khi-Land projekt. Mongol-magyar régészeti kutatások*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Delaplace, G. (2015). An open air treasure in Mongolia short history of theuranium mining town of Mardai. Sôgentokôseki. Mongoru, Chibetto ni okerushi gen kai hatsuto kankyô mondai. In J. Tanase & I. Shimamura (eds.), *Steppe and Mine. Natural Resource Development and Environmental Problems in Mongolia and Tibet* (pp. 39–52). Tokyo: Akashi Shoten.
- Gantuya, B., Avar, Á., Babai, D., Molnár, Á. & Molnár, Zs. (2019). “A herder’s duty is to think”: landscape partitioning and folkhabitats of Mongolian herders in a mountain forest steppe (Khuvsgul-Moron region). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 15 (2019), Article No. 54, 15–54. <https://doi.org/10.1186/s13002-019-0328-x>
- Harmath, A., Laszlovszky, J., Siklódi, Cs., Szilágyi, Zs. & Tolnai, K. (2018). A lovasnomádok mongóliai erődítményei nyomában. *Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv* 2018, 62–66.
- High, M. (2013). Cosmologies of freedom and Buddhist self-transformation in the Mongolian goldrush. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 4 (2013), 753–770. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12063>
- Erdenebold, Lkh., Tolnai, K., Harmath, A., Siklódi, Cs., Szilágyi, Zs. & Laszlovszky, J. (2018). Tájrégészeti kutatások mongóliai nomád városok környezetében. A Khi-Land projekt 2018 évi 1. terepmunkájának eredményei. *Magyar Régészet* 7/2 [2018 nyár]. http://files.archaeolingua.hu/2018NY/Upload/Khiland_H18NY4.pdf (Letöltve 2020.10.16.)

Laszlovszky, J. & Szilágyi, Zs. (2018). A Fehér Palota Mongóliában. *Várak, kastélyok, templomok* 14/5 (2018 október), 36–39.

Laszlovszky, J. & Szilágyi, Zs. (2019). Mongóliai elpusztult kolostorok nyomában. *Várak, kastélyok, templomok* 15/3 (2019 június), 32–35.

Shimamura, I. (2014a). Ancestral spirits love mining sites. Shamanic activities around a copper-gold mining site in Mongolia. *Inner Asia* 16/2 (2014): 393–408. <https://doi.org/10.1163/22105018-12340025>

Shimamura, I. (2014b). *The Roots Seekers: Shamainism and Ethnicity among the Mongol Buryats*. Yokohama: Shimpusha Publishing.

Szilágyi, Zs. (2016). Lingerin nomad ideology in 21th-century Mongolia. *Acta Ethnographica Hungarica* 61 (2016), 197–211. <http://dx.doi.org/10.1556/022.2016.61.1.9>

Tanaka, K. (2002). Kokka wa kokka nashi de ikinokoru koto ga dekimasu ka? Buriyātomongoru no chishiki hito. (Can a Nation Survive without State? Intellectuals of Buryat Mongols). In E. Kurocla, (ed.), *Minzoku no undou to shido ushatachi* [National Movements and Their Leaders] (pp. 74–95). Tokyo: Yamakawa Shuppan.

Tolnai, K., Erdenebold, Lkh., Harmath, A., Siklódi, Cs., Szilágyi, Zs. & Laszlovszky, J. (2019). Tájrégészeti kutatások kelet-mongóliai nomád városok környezetében. A Khi-Land projekt 2019. évi terepmunkájának eredményei. *Magyar Régészet* 8/2 [2019 nyár]. http://files.archaeolingua.hu/2019NY/Upload/cikk_Laszlovszky_H.pdf (Letöltve 2020.10.16.)

Zhukovskaya, N. (2009). Heritage versus Big Business: Lessons from the Yukos affair. *Inner Asia* 11/1 (2009), 157–167. <https://doi.org/10.1163/000000009793066659>